RAJKO LOŽAR
UPRAVNIK ETNOGRAFSKEGA MUZEJA 1940–1945
Po zapiskih Ložarjeve avtobiografije

Helena Ložar - Podlogar

IZVLEČEK
Po avtobiografskih zapisih *Rajka Ložarja*, medvojnega upravnika Etnografskega muzeja v Ljubljani, po stroki arheologa, umetnostnega zgodovinarja, etnologa in literarnega kritika, pred 2. svetovno vojno pomembnega kulturnega delavca, je predstavljeno obdobje njegovega vodenja muzeja. Ložar v zapiskih osvetljuje zametke etnografskih zbirk v Narodnem muzeju, delo prvega upravnika *Nika Županiča* in sodelavcev, ki so v težavnih vojnih razmerah v muzeju delovala potem, ko je Županič postal univerzitetni profesor in je na mesto upravnika prišel Ložar, ki je bil do tedaj dvanajst let kustos v Narodnem muzeju. Poleg zbiranja predmetov na terenu, odkupa in prevzema posameznih zbirk je bilo glavno delo usmerjeno v izdajo *Narodopisja Slovencev*, urejanje revije *Etnolog* in sodelovanje pri projektu *Obnova slovenske vasi*. Rajko Ložar se je bil leta 1945 prisiljen umakniti v begunstvo.
Ključne besede: etnologija, zgodovina, Slovenski etnografski muzej, avtobiografije

ABSTRACT
Rajko Ložar, the wartime director of the Ethnographic Museum in Ljubljana and an archaeologist by education, was also active as an art historian, ethnologist and literary critic, and he was a prominent figure in the country's cultural life before the Second World War. This article presents the period in which he was the museum's director, based on his autobiographic notes. In these notes Ložar sheds light on the beginnings of the ethnographic collections in the National Museum, the work of the museum's first director *Niko Županič*, and the staff who worked in the museum in the difficult wartime conditions after Županič became a university professor and his place was taken by Ložar, who until then had been a curator at the National Museum for 12 years. Beside collecting objects in the field, purchasing and taking over individual collections, the museum's activities centred around publishing *Narodopisje Slovencev* (The Ethnology of the Slovenes) and the journal *Etnolog,* and its co-operation in the project *Obnova slovenske vasi (*Renovation of the Slovene village). In 1945 Rajko Ložar was forced to withdraw into exile.
Key words: ethnology, history, Slovene Ethnographic Museum, autobiography

Rajko Ložar v svoji neobjavljeni biografiji[1] v poglavju *Upravnik Etnografskega muzeja* za uvod osvetli zgodovino in prve zametke Etnografskega muzeja. Poseže v leto 1821, ko so »možje, ki so snovali načrt za ustanovitev muzeja, predvideli tudi zbirko narodopisnega gradiva, ki naj bi obsegala opise in slike narodnih noš in stavb, običaje, narodne pesmi, napeve in ostalo narodno dediščino, zlasti tudi folkloro«. Za vzorec naj bi jim sicer bil graški muzej Joaneum, kljub temu pa je bila glavna pobuda v »tedaj povsod prisotnem interesu za narodno blago in tradicije, ki ga je zbudila pri evropskih narodih romantika«. Največje zasluge za ta projekt naj bi imel tedanji škof *Avguštin Gruber*. Muzej je poslej dobival darove, med katerimi ni manjkalo »pravega etnološkega materiala, kajti dva slovenska misijonarja sta poslala muzeju zbirke predmetov, ki sta jih nabrala na svojih misijonskih področjih: škof *Friderik Baraga* je daroval zbirko gradiva, nabranega pri plemenu Očipve Indijancev, živečem ob Zgornjem jezeru, *Ignacij Knoblehar* pa zbirko predmetov svoje afriške misijonske družine«. Potem se nekaj desetletij o tej zbirki ni govorilo, saj so v muzeju prevladovale prirodoslovne in prazgodovinske vede. In prav to je bil povod, da je narodopisec *Otto Jauker* leta 1904 v glavnem avstrijskem časopisu za narodopisje »ožigosal« ljubljanski muzej rekoč, da ima sicer nadpovprečno bogato zbirko predzgodovinskih in rimskih najdb, zelo malo pa narodopisnega gradiva. Posebna kritika je veljala dvorani IV, kjer naj bi našel »zmešnjavo rimskega stekla, loncev in nakita, novodobnih ladijskih modelov, srednjeveških mečev, novcev, ključev in ključavnic, pozlačenega Rimljana itd. ... dragocena je pregledna zbirka majolik. ... Narodopisno zanimiva je zadnja dvorana, ki razstavlja domače tkanine in dele obleke, pri čemer izstopa predvsem ornamentika in barve. Na štirih lutkah je prikazana značilna ljudska noša (telovniki, krila, rute, zlate haube, verižice in pasovi, cokle in plašči)... vendar je tudi tu čutiti revščino. Razen nekaj skrinj iz 18. in 19. stol. ne vidimo nobenega pohištva in opreme.«[2] Leta 1905 je v Deželnem muzeju prevzel mesto kustosa *Walter Schmidt*, doma iz okolice Kranja, ki je »s sabo prinesel tudi gorenjsko tradicijo« in v kratkem času »nadoknadil to, kar je druga polovica 19. stol. zamudila, oziroma, česar zaradi povodnji arheološkega gradiva tudi ni mogla narediti, če hočemo biti pravični«, kot je zapisal Ložar. Delo Schmidta in njegovega naslednika *Josipa Mantuanija* je v *Narodopisju Slovencev I* podrobno osvetlil *France Kotnik*.[3]

Za narodopisni oddelek muzeja se je začela nova doba, ko se je iz tujine vrnil *Niko Županič* in ustanovil *Etnografski institut:* narodopisni oddelek Narodnega muzeja se je osamosvojil in postal državna ustanova, dobil v svojo upravo dvorano V in tudi svoje uradne prostore, imel je svoj proračun za nakup gradiv in za nastavitev

[1] Ložarjevi spomini na čas doktorskega študija na Dunaju, šole za rezervne oficirje v Bileći in na delo kustosa – arheologa v Narodnem muzeju do začetka 2. svetovne vojne so pod naslovom *Za spremembo – nekaj drugega*, v nadaljevanjih izhajali v *Ameriški domovini* od septembra do oktobra 1979. Nadaljevanje objave je potem sam, iz meni neznanega vzroka, umaknil, čez dve leti pa dovolil, da je skrajšano in popravljeno besedilo izšlo v Buenos Airesu (*Vestnik XXXII/1981, št. 3)*.

[2] Otto Jauker, Ethnographische Chronik aus Österreich. Ueber volkskundliche Sammlungen in Krain. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* [Wien], 10, 1904, 158–159.

[3] France Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja. *Narodopisje Slovencev I*, Ljubljana, 1944, 21–52.

Dr. Rajko Ložar v času ravnateljevanja Etnografskemu muzeju (iz zasebne zbirke)

strokovnjakov in drugega osebja. Še vedno pa je bil pod isto streho z Narodnim muzejem, od katerega je prevzel 3502 predmeta. Prvi kustos je bil umetnostni zgodovinar *Stanko Vurnik*, restavrator in ilustrator pa slikar *Maksim Gaspari*, čez nekaj let so lahko zaposlili še preparatorja (Drago Vahtar). Ložar je ugotavljal, da je Županič strogo muzejsko delo povsem prepustil Vurniku; ta je napisal nekaj »prodornih študij o takih predmetih naše narodopisne vede kot je kmečka hiša na eni strani, na drugi pa naša narodna pesem ... izvršil pa je tudi pionirsko delo s tem, da je muzeju ustvaril fotografski arhiv, kajti posnel je na plošče skoraj vse predmete iz zbirk in vse kar je bilo nanovo nabavljeno«. Moč in bistvo Županičevega vodstva pa je Ložar videl v »njegovem znanstvenem delu na polju etno- in paleoetnologije ter v ustanovitvi glasila *Etnolog*, okoli katerega je zbral celo vrsto mednarodnih in domačih imen, ki so na svojih področjih pomenili pozitivne postavke in prispevali listu etnološke, etnografske, lingvistične, antropološke in druge študije«. Županič je s predavanji, ki jih je imel na številnih mednarodnih kongresih in zborovanjih, predstavljal nova spoznanja v stroki in tako zastopal slovenski narod v mednarodnem svetu, »čeprav so ga poznali predvsem kot Jugoslovana in ne kot Slovenca«.[4] Po Vurnikovi smrti (1932) je Županič šele leta 1938 lahko dobil novega asistenta – *Frančka Kosa*, tudi umetnostnega zgodovinarja, ki naj bi »zastopal bolj pragmatične nazore kot njegov učitelj Izidor Cankar«, obdelal pa je poslikane kmečke skrinje.

Ko je Niko Županič leta 1940 prevzel na univerzi stolico za etnologijo,[5] je ostalo mesto ravnatelja Etnografskega muzeja prosto. »To priliko prostega

[4] Ložar pove, da so ga antropologi in arheologi v Ameriki pogosto spraševali po Županiču, nikoli pa po kakem drugem Slovencu. Prav tako je glasilo *Etnolog* dosegljivo v mnogih ameriških knjižnicah.

[5] N. Županič je sicer želel ostati ravnatelj, muzej bi mu služil kot inštitut in seminar, vendar mu prosvetno ministrstvo v Beogradu tega ni dovolilo.

direktorskega mesta sem izrabil in vložil prošnjo na Ministrstvo prosvete v Beogradu, da bi na izpraznjeno pozicijo nastavili mene. Čez čas je res prišel na mojo prošnjo pozitiven odgovor.« Minister dr. Korošec je Rajka Ložarja imenoval za vršilca dolžnosti ravnatelja Etnografskega muzeja. To imenovanje naj bi ljudem na univerzi verjetno prekrižalo načrte; prof. dr. France Kidrič je namreč kmalu po imenovanju prišel k Ložarju v pisarno z vprašanjem: »Kako se je moglo zgoditi, da sem to mesto dobil jaz?« Šele pozneje je izvedel, da se je, na prigovarjanje prof. F. Kidriča, za isto mesto potegoval prof. *Anton Sovre*, klasični filolog, ki je osebno prišel k dr. Korošcu, od njega pa zvedel, da je mesto ravnatelja EM že zasedeno in da mu je žal, da tega ne more spremeniti. Prof. Sovre je razumel in priznal, da je Ložar za to mesto »brez dvoma bolje kvalificiran«.

Ložar, ki je bil že dvanajst let zaposlen v Narodnem muzeju, se v EM poslej ni več čutil tako osamljen. Ozračje je bilo popolnoma drugačno, v muzej so vsak s svojimi zamislimi in predlogi prihajali strokovnjaki, ki jih je zelo cenil: dr. France Kotnik, dr. Sergij Vilfan, France Marolt, prof. Ivan Grafenauer, Boris Orel. »Dasi nisem imel nobenega namena konkurirati z narodopisci, ki so delovali v stroki že desetletja in vsi več let pred mojim prevzemom Etnografskega muzeja, sem vendar začutil neko povezanost s temi ljudmi kot znanstveniki in delavci, ki imajo med seboj žive stike. In to se je kmalu pokazalo tudi v praksi. Nemara je bil jezik Županičeve etnologije preveč internacionalen in v domačem svetu ne zadosti zasidran ter znan, da je nehote nastala potreba po bolj slovenskem miljeju v delokrogu Etnografskega muzeja.« Po Ložarjevem mnenju se Županič morda ni dovolj zavedal, da je na strokovnem področju slovenska etnologija »dorasla in postala polnoletna in da ima celo vrsto odličnih delavcev, ki so prinesli nove poglede in metode na to polje. To novo stanje vede je nekaj let po prevzemu ravnateljstva dobilo svoj zunanji organizacijski izraz v delu *Narodopisje Slovencev*,[6] ki je združilo okoli sebe vrsto znanstvenikov, kot so bili Ivan Grafenauer, Anton Breznik, France Kotnik, Boris Orel, Sergij Vilfan in drugi, ki so po zaslugi založnika *Jožeta Žužka* sestavili to prvo referenčno publikacijo slovenskega narodopisja in to v najtežjih časih našega naroda. Moj delež pri celi stvari je bil ta, da sem kot vodja Etnografskega muzeja nudil temu projektu inštitucionalno ozadje in središče, ga tehnično in organizacijsko vodil ter prevzel v obravnavo materialno kulturo, ker so mi moje študije na polju neolitske kulture odpirale vidike in perspektive, ki so vodile ne samo v etnološka področja primitivnih narodov, temveč tudi v sodobne ljudske kulture. Da pa sem kmalu po prevzemu zavoda uvidel, da je treba celotnemu narodopisnemu delu pri nas dati neko bolj sestavno in sistematično strukturo, o tem ne more biti dvoma.« Reviji *Etnolog*, katere uredništvo je Ložar tudi prevzel, ni spreminjal imena. »V tem oziru sem bil konservativen, a imel sem tudi svoje poglede na narodopisno vedo. Bolj kot pri pravih narodopiscih, sem iskal odgovorov na vprašanja teoretične fundiranosti etnografije pri etnologih in stremel za tem, da posamezna deskriptivna dejstva interpretiram, če le mogoče, v etnološkem ali narodoslovnem smislu.« To

[6] O tem glej: Helena Ložar - Podlogar, Ozadje nastanka »Narodopisja Slovencev«. *Traditiones. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje* 27/1998, 159–174.

potem utemelji še s konkretnim primerom: »Dejstvo, ali lonce dela ženska ali moški, je sámo po sebi zelo irelevantno in komaj kaj več kot folklora. Če pa bi dobili celo vrsto primerov, da so izdelovale lonce ženske in to podrobno zasledovali tudi v zgodovinskem kontekstu, nastane iz tega možnost, v tej ženski vlogi prepoznati tradicijo takih etnoloških kultur, kjer je to pravilo. Isto je tudi pri beljenju hiše; ako hišo *bajsajo ženstva* ali ženske, pomeni, da je hiša veljala kot ženska last, tako kot je v nomadskih kulturah *šotor* zadeva ženske. Na take stvari sem bil posebno pozoren v obravnavanju planšarskih kultur v gorah. Kakor jezik, tako kaže vsaka etnografska vrednota v neko višjo sestavno vrsto etnološkega reda in to je bilo vodilo pri mojem delu. Zato sem reviji z lahkoto pustil ime, ki ji ga je dal njen ustanovitelj Niko Županič.« Seveda pa Etnolog v vojnih časih ni mogel obdržati mednarodne ravni. »O tistih časih, ko je okoli sebe združeval pomembne znanstvenike iz domovine in tujine, smo lahko samo sanjali. Leta 1941 je izbruhnila vojna, za njo je prišla okupacija in vse internacionalne vezi so bile pretrgane. Etnolog je bil navezan na ozek krog sotrudnikov, kljub temu je v znanih razpravah Ivana Grafenauerja o prakulturnih bajkah pri Slovencih odpiral poglede, ki so bili dotlej neznani. Prav tako so tudi drugi sodelavci uvajali nova pota in ni bilo razloga, da bi se zaradi omejenega obsega in skrčenja sodelavcev morali opravičevati.«

V organizacijskem pogledu je Ložar vodstvo muzejske knjižnice in inventarja pustil Frančku Kosu, ki je to delo opravljal že v času Županičevega ravnateljstva. Dal pa mu je tudi druga pooblastila. Po Kosovem posredovanju je muzej pridobil veliko panjskih končnic, ki jih je učitelj Kokalj nabral v našem delu Koroške, kjer je služboval. Ko je nekdo (imena se ni več spomnil) v odkup ponudil veliko zbirko lepo izdelanih naglavnih rut, je Ložar zaprosil za podporo Bansko upravo; rute je tako za Etnografski muzej iz posebnega fonda kupil dr. Marko Natlačen. S svojih terenskih poti (še preden so deželo zaznamovali bloki) je Ložar prinesel v muzej veliko lončarskih izdelkov, iz cerkve na Koreni nad Vrhniko je odkupil tudi staro gotsko zakristijsko omaro, ki jo je, po obvestilu advokata Marijana Marolta, prodajal vrhniški župnik. Ko se je nad deželo razbesnela vojna vihra, je prof. dr. Lambert Ehrlich izročil muzeju zbirko predmetov, ki jih je na svojih raziskovalnih poteh na Malajskem polotoku nabral njegov sošolec dr. Paul Schebesta iz Mödlinga pri Dunaju. Vsi ti predmeti so izvirali iz pigmejskih kultur in so zelo dragoceno gradivo.

Obsežno je bilo konservatorsko delo: preparator Drago Vahtar je prepariral vse lesene predmete iz muzejskih zbirk, ponovno je bila preparirana tekstilna zbirka, Maksim Gaspari je na predmetih popravil slikarije.

»Moje etnografsko delo pred letom 1940, ko sem prevzel Etnografski muzej, ni bilo veliko in v etnografskem delu nisem bil posebno specializiran kandidat ...V ožji kontakt s problemi etnografske vede in s spomeniki sem prišel potem zaradi dveh projektov: prvi je bilo sestavljanje *Narodopisja Slovencev*, drugi pa t. i. *Obnova*. Najprej o prvem: Boris Orel in založnik Jože Žužek sta nekega dne leta 1941 prišla v muzej s predlogom, da bi sestavili *etnografsko čitanko*, ki bi predstavila glavne narodopisne panoge in spomenike in bila tudi primerno ilustrirana. Ideja je bila lepa, toda jaz sem predlagal, da bi se izdala publikacija, ki bi podala pregled celotne

vede, ... zagotovo pa z bibliografskim aparatom. To mi je narekovalo spoznanje, da je navadnemu človeku nemogoče dobiti jasno sliko o slovenski etnografiji, ker z izjemo del, kot je A. Siča o noši, ljudje nimajo nobene druge strokovne informacije. Razen tega bi narodopisni priročnik dobro služil tudi napredku vede same. Predlog sta sprejela. Časi za dejansko raziskovanje terena pa niso bili ugodni, kajti zunaj t. i. *blokov*[7] je bila raziskovalcu dostopna komaj četrtina kranjskega ozemlja, Štajersko pa sploh ni bilo dostopno. Kljub temu smo naredili nekaj potov na teren: najprej v logaški konec, kjer smo obiskali Logaške Rovte vse do Vrha Sv. Treh Kraljev nad Vrhniko (3., 21.–24. avgusta 1941), Petkovec in njegovo okolico, nato Žibrše in sosednje predele (6. sept., 16. in 19. okt., 29. nov.). Ta pota so me seznanila z geografsko razsežnostjo škofjeloško-cerkljanske hiše, katere subkultura je ravno v hribih zapadno in severozapadno od Logatca. Že leta 1940 sem se seznanil s Kozjanskim, nato z ozemljem do Št. Petra pri Svetih gorah in z mejnim ozemljem do hrvaškega Obsotelja. Leta 1943 sem napravil več poti v okolico Novega mesta, kjer je bila ohranjena še stara dimnica, zapisal pa sem tudi strokovno vinogradniško znanje posestnika in vinogradnika Ivana Košaka. Štiri dni (26.–29. avgusta 1941) sem porabil za študij Suhe krajine južno od Žužemberka, vse do severnega roba Roga in nazaj v smeri Dolenjskih Toplic.[8] Ugotovil sem, da so ta ozemlja v etnografskem pogledu zelo malo znana, kar me glede Suhe krajine ni presenečalo, bolj čudno pa je bilo, da z izjemo *Rudolfa Badiure* ni še nihče posvetil v Logaško-Rovtarsko-Žirovski konec in v »kraljestvo« Svetih Treh Kraljev, ki je vendar ležalo tako rekoč pred nosom Ljubljane.«

Drugi projekt, pri katerem je sodeloval tudi Etnografski muzej, je bil *Obnova* porušenih vasi in kmečkih domačij; projekt je bil osnovan sredi leta 1944 po odloku predsednika Ljubljanske pokrajine potem, ko je bila najprej izvedena anketa. Član konstrukcijskega in regulacijskega odseka je po dolžnosti, kot vodja Etnografskega muzeja, postal tudi R. Ložar. Odbor je imel redne seje, delo *Obnove* na terenu se je določalo po predhodni oceni škode, ki jo je določila komisija. Ložar je sodeloval le tam, kjer je šlo za etnografsko pomembne objekte, to pa je bilo na Igu, na Dobravi – Brezju, v Polhovem Gradcu, na Vrhniki, v Šmarju in okolici (Tlake, Paradišče, Hrastje), v Stični, Šentvidu in Radohovi vasi. Glede načina obnove pa predvsem v konstrukcijskem odseku niso bili enotni: na eni strani sta bila stavbenik in načelnik *Ivan Kavka* in arh. *Rado Kregar*, ki sta zagovarjala mnenje, »da je treba obnavljati porušene objekte, in tudi sicer vasi tako, da se v glavnem ohrani etnografski in tradicionalni značaj objekta, drugače pa se mora tehnologija obnove vršiti po modernih principih funkcionalnosti, ekonomičnosti, higijene in na podlagi planiranja, ki ima za podlago norme, to je ustaljene sestavne dele gradbenih objektov, ki imajo standardne mere in se morajo uporabljati v vseh

[7] *Bloki* so bili oštevilčeni in Ložar navaja, da je prestopal zaporno cono na št. 15 (Koseze), št. 16 (Dravlje), št. 21 (Ježica), št. 24 (Tomačevo), št. 27 (Jarše), št. 33 (Studenec), št. 36 (Hrušica), št. 52 (Dolenjska cesta), št. 60 (Opekarska cesta).

[8] Iz Zagradca ob Krki je najprej potoval k Sv. Petru na Kamnem Vrhu, od tam na Korinj, se spustil na Kal in v Ambrus. Potem je šel v Ratje, Lopato in Hinje, pa v Smuko in Toplo Reber in po dolini Krke do Dolenjskih Toplic.

objektih, ter morajo nadomestiti individualno izdelovanje sestavnih delov.« Ložar in arh. Simon Kregar pa sta zagovarjala dosledno ohranitev tradicionalne gradnje objekta, pri čemer pa je treba upoštevati »vse principe ekonomike, higijene, praktičnosti.« Oba arhitekta sta zelo natančno in na umetniški ravni izdelala vsak svoje načrte, vsak svojega zagovarjala in utemeljevala.

Povojni čas je potrdil, in brez pridržka je tudi Ložar priznal, da sta imela sicer bolj prav Kavka in R. Kregar, po drugi strani pa je čutil, da modernizacija starih kmečkih domov ne pomeni v vsakem pogledu napredka, ponekod se celo pokaže kot nazadovanje. »Ako postaviš na deželi, kjer imaš v bližini živino, hišo, ki je vsa svetla, ker ima moderna okna,... in so stene z njimi prepežene, potem boš gotovo v taki hiši imel nadlogo muh. To je bila prva stvar, ki sem jo opazil pri takih predelavah... Razen tega pa moderna doba še ni našla ekvivalenta naši stari kmečki peči, ki so jo mlade gospodinje v mnogih primerih vrgle ven. *Hiša* [kot bivalni prostor, op. H. L. P.]... je prostor, ki ga noben moderni dom, naj bo še tako sofističen, ne more nadomestiti,« je zapisal Ložar. In dodal: »Na svojih raziskovalnih poteh sem ugotovil še izredno visoko stopnjo ohranjenosti starega pristnega ambienta tako v poslopjih kakor tudi v tehnologiji in izrazoslovju. Ker nisem prej nikoli hodil po takih potih in sem v prostem času predvsem hodil na planine, sem se začudil, da je pred vrati Ljubljane, v krajih, ki leže na grebenu hrbta severno od črte Grosuplje–Šmarje, v etnografskem pogledu še popolnoma neobdelan svet. Samo zaradi popisovanja hiš in starin sem se tja še večkrat vračal... Posebno zanimanje je veljalo pletenim slamnatim posodam... Tudi severna stran hribovja med Šmarjem in Savo je kazala še sorazmerno dobro ohranjeno strukturo, npr. Dobrunje, Sostro, Podlipoglav, Zgornji Kašelj in Zadobrova. Tedaj sem obžaloval, da je vso pozornost tedanjih slovenskih etnografov nase vezala le alpska ali gorenjska hiša.«

V nadaljevanju Ložar kritično komentira knjigo Marjana Mušiča *Obnova slovenske vasi*,[9] v kateri Mušič pravilno opozarja arhitekte, naj se bolj posvetijo tudi podeželju, zamolči pa, da je »večina idej, ki jih v knjigi objavlja, bila v razpravi že pri *Obnovi*, ki je gledala bodočnost, ni pa imela bodočnosti v žepu. Tudi organizacija

[9] Marjan Mušič, *Obnova slovenske vasi*. Celje, 1947. Delo se mu zdi pomembno zato, ker navaja natančne podatke, koliko slovenskih domov in domačij ter gospodarskih poslopij je bilo ali popolnoma uničenih ali poškodovanih (22.835 domov in 14.351 gospodarskih poslopij). Knjiga je sicer ilustrirana, vendar pri večini slik ni naveden niti kraj niti fotograf; med njimi je Ložar prepoznal celo vrsto svojih. Prav tako pogreša bibliografijo in kazalo. Prav se mu zdi, da avtor kritično presoja romantično pojmovanje slovenske etnografije, ki je »videla le avbo in narodni ornament, ni pa videla življenja na deželi«. Mušič šteje med etnografe, ki naj bi odpravljali romantiko v narodopisju, Murka, Vurnika, Kotnika, F. Baša in Orla. Kar zadeva Kotnika, se Ložar z Mušičem ne strinja, saj ga je sam imel za »zadnjega predstavnika romantične struje pri nas, ki do pragmatičnega pojmovanja sploh ni prišel«, Orla pa je štel med pomembne raziskovalce duhovne kulture, predvsem šeg, in ni vedel, da je Orel (ta je prekinil stike s predvojnim prijateljem potem, ko je bil Ložar prisiljen zapustiti domovino) medtem opustil to, morda za tisti čas nekoliko tvegano raziskovalno področje, in se kot ravnatelj Etnografskega muzeja posvetil predvsem materialni kulturi. Mušiču je zameril, da ni omenil njegovih poglavij iz *Narodopisja Slovencev*, ki jih je sam imel za »prvo, na trdna tla znanstvenega pragmatizma postavljeno obravnavo slovenske domačije in slovenskega ljudskega gospodarstva«. Ko je dobil v roke Mušičevo knjigo o slovenskem kozolcu, za katero pravi, da je »znanstveno nemogoča«, pa je poudaril, da je odslej »med največje sodobne romantike etnografskega žanra treba šteti tudi Marjana Mušiča samega«.

tehničnih baz je bila tedaj že v zametku dana v obliki finančnih sredstev, ki jih je dala za izgradnjo opekarne v sektorju Veliki Gaber – Radohova vas. Niti stavbenik Kavka niti arh. Rado Kregar v knjigi nista omenjena.«

V nadaljevanju svoje avtobiografije Ložar razmišlja o razmahu slovenskega narodopisja v tridesetih letih 20. stoletja, za katerega naj bi bili zaslužni »trije možje, ki so s svojo dinamiko in entuziazmom to vejo naše kulture zbudili iz spanja, zlasti pa iz šablonske miselnosti, ki je videla narodne tradicije samo v nošah določenih tipov in v lepo harmoniziranih quasi-narodnih pesmih«. Prvi med njimi je bil *Stanko Vurnik*, »ki je prinesel v vedo eksaktno kritično metodo. Četudi so bili mnogi njegovih rezultatov etnografsko na šibkih nogah, ker se je preveč zanašal samo na stilno analizo, je vendar postavil veliko stvari v pravo razmerje in jih pravilno vrednotil.« Še izrazitejše pa je bilo Vurnikovo delo na področju glasbene interpretacije in kritike in njegovo iskanje praforme in pristne oblike. Po njegovi smrti naj bi ga nasledil France Marolt.[10] Kot tretji za stroko pomemben mož je omenjen Boris Orel, vendar še v času, ko je bilo njegovo glavno področje raziskovanja duhovna kultura.

Čeprav je bilo delo v muzeju dokaj intenzivno, pa je bilo na vsakem koraku čutiti vojno ozračje. Tudi služba v Etnografskem muzeju v tistem času »ni bila noben piknik«. (Ložar je velikokrat v takih zvezah uporabljal to prispodobo.) »Razmere so gnale človeške živce do roba zdržljivosti. Karkoli si napravil, vse se je obrnilo v svoje nasprotje in pokazalo svojo dialektično masko.« Spomladi leta 1943, torej še pod italijansko okupacijo, je podpisal prošnjo Frančka Kosa italijanskim oblastem, da bi smel v Rim na študij. Ker se je Kos tudi v službenem času pridno učil angleščine, je slutil, da se pripravlja na diplomatsko službo. Iz Rima se je Kos oglasil dvakrat: prvič, ko je prosil, da bi dobil na razpolago zbirko pigmejskega gradiva, ki jo je prof. Ehrlich dal muzeju, in drugič, ko je poslal obvestilo, da bodo zavezniki bombardirali Ljubljano, in naj se muzejske zbirke spravijo v zaklonišče. »Njegovo prošnjo za Schebestovo zbirko sem odklonil, in to iz dveh razlogov: prvič, ker bi bilo v tistih nevarnih časih riskantno pošiljati tak material po svetu, in drugič, ker je bilo moje mišljenje, da naj kot svojo vizitko, s katero bi se rad predstavil raznim slovenskim cerkvenim funkcionarjem v Rimu in s tem prišel z njimi v stik, porabi kakšen drug motiv. Na razpolago je imel celo vrsto pripravnejših razlogov, s katerimi bi bil lahko branil slovenske interese.« Ložar je namreč ves čas mislil, da bo po vojni prav Franček Kos postal njegov naslednik in da bo »dvignil muzej na tisto višino, na kateri bi ga bil on sam rad videl. Še kot kustos je velikokrat izražal nezadovoljstvo nad mojim delom, npr. nad zbiranjem gradiva, češ tega bo po vojni vsepovsod dovolj, ali nad člankom o prazgodovinskih osnovah našega narodopisja. Moje mišljenje je bilo, da bodo ti ljudje po vojni lahko izrazili svoje poglede in izvedli svoje načrte.«

Dogodki pa so se iztekli drugače: ravnatelj Etnografskega muzeja je postal Ložarjev prijatelj Boris Orel, ki je bil tedaj sicer še bančni uslužbenec, vendar je že

[10] Nadaljevanje tega razmišljanja opuščam, saj ni neposredno povezano z muzejem, bolj morda z obema današnjima inštitutoma ZRC SAZU.

Pod v Podolnicah leta 1945 (foto: R. Ložar)

Hiša v Plešah pri Šmarju leta 1945 (foto: R. Ložar)

dolgo svoj prosti čas namenjal raziskovanju slovenske ljudske kulture, posebno še šegam. Ložar je njegovo delo spremljal vse od tridesetih let, ko je Orel začel objavljati v Domu in svetu, in ga je zelo cenil. Kazalo je, da je z njim »v interpretaciji običajev in obredij pri nas zavel nov duh... Imel sem priliko opazovati ga pri delu v Sv. Marku niže Ptuja, kjer je maja 1940 beležil ves potek ženitovanjskega obreda in bistveno izpopolnil njegovo, dotlej precej pomanjkljivo sliko.«

Po naključju je Ložar s sabo v begunstvo odnesel svoj zadnji terenski zvezek, v katerem so zapisi njegovih raziskovanj med 28. februarjem in 8. aprilom 1945 (12 terenskih dni). V tem času je popisoval predvsem hiše in iz slame pletene posode v 22 krajih širše okolice Ljubljane, v zvezku pa je tudi nekaj zapisov njegove žene Marte Ložar o noši (obiskani kraji: Podolnice, Vrzdenec, Tlake, Gajniče, Mali vrh, Sv. Križ pri Šmarju, Blato, Velika Loka, Lanišča, Bevke, Drenov Grič, Blatna Brezovica, Cikava, Stična, Šentvid, Žubina, Vel. Gaber, Peščejek, Velika Račna, Sv. Urh nad Horjulom, Dobrova, Bizovik). Vsi drugi zvezki z gradivom iz Šmarja, Repč, Paradišča, Vrhnike, Gore, Brezja pri Dobrovi, Malega Vrha pri Šmarju itd. so ostali v muzeju. V vseh teh krajih je tudi fotografiral, posnetki so zabeleženi v zvezkih, filmi pa so seveda ostali in bi morali biti v muzejski fototeki.

Ložar je bil delaven in strog ravnatelj in marsikateremu trn v peti. Čeprav se je držal stran od politike, se je prav zaradi nje moral umakniti, če je hotel rešiti svojo glavo. »Dne 8. maja popoldne sem šel zadnjikrat iz muzeja domov s svojim Dürrkopp kolesom, za katerega nakup mi je leta 1941 posodil denar Boris Orel. Zvečer ob osmi uri sem nanj vrgel kovček, v katerem je bilo najnujnejše perilo, nekaj hrane in moji dokumenti. S tem kolesom sem prišel dva dni kasneje preko Ljubelja v Vetrinj na Koroškem. Postal sem begunec.«

V Epilogu k življenjepisu je Ložar pripisal: »Rad bi se sestal s svojimi znanci in prijatelji, da bi v miru pretresli vse te strahotne dogodke in jih spravili iz svoje zavesti, kjer leže kakor težki kamni. Toda ni jih več. Šli so vsi nepovratno pot... S kom bom še govoril? Sam s seboj.«

BESEDA O AVTORICI

Helena Ložar - Podlogar, mag., je diplomirala na Filozofski fakulteti leta 1966 iz etnologije in nemškega jezika s književnostjo, kot Herderjeva štipendistka nadaljevala študij na dunajski univerzi (Institut für vergleichende Volkskunde), leta 1978 na Oddelku za etnologijo FF magistrirala z nalogo *Ženitovanjske šege Ziljanov, Kritični pretres dosedanjih poročil in terenska dognanja*. Od leta 1968 dela v Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU (zadnji naziv raziskovalno-razvojna sodelavka). Glavno področje njenega raziskovalnega dela so *ljudske šege*, s prispevki posega tudi na področje *zgodovine stroke*. Več kot dve desetletji je bila slovenska urednica mednarodne etnološke bibliografske revije DEMOS (Dresden) in Internationale volkskundliche Bibliographie (Bonn), v letih 1998–2001 urednica inštitutskega zbornika Traditiones, sodelavka Enciklopedije Slovenija, udeležuje se domačih in mednarodnih posvetovanj, sodeluje z Narodopisnim inštitutom Urban Jarnik v Celovcu in z RTV Slovenija.

ABOUT THE AUTHOR

Helena Ložar - Podlogar, MA, graduated in ethnology and German language and literature from the Faculty of Arts in 1966, continued her studies at the University of Vienna (Institut für vergleichende Volkskunde) on a Herder scholarship, and took her master's degree at the Department of Ethnology of the Faculty of Arts with a dissertation entitled *Ženitovanjske šege Ziljanov, Kritični pretres dosedanjih poročil in terenska dognanja* (Wedding Customs in Zila (Gailtal) – A critical evaluation of past reports and field findings). She has been employed at the Institute of Slovene Ethnology SRC SASA since 1968 (her present position is that of Research/Development Associate). Her research works focuses on *folk customs*, while some of her articles also deal with the *history of ethnology*. For over two decades she was the Slovene editor of the international ethnological bibliographical journal *DEMOS* (Dresden) and the *Internationale volkskundliche Bibliographie* (Bonn). From 1998 to 2001 she edited Traditiones, the institute's periodical publication; she contributes to *Enciklopedija Slovenija*, participates in domestic and international conferences, and collaborates with the Urban Jarnik Ethnological Institute in Klagenfurt/Celovec and RTV Slovenija.